

en är hämtad får läsaren inget svar på. Inte heller var påståendet om att ”det begagnade förknippas med att inte ha råd” och att handla i andrahand är något ”skamligt”. I ljuset av dagens hållbarhetsdiskurs i såväl vardagspraktiker som i det etablerade modesamtalet känns inte en sådan historieskrivning helt uppdaterad. Idag handlar ju ofta den stilsmarra på loppmarknader och i second hand-butiker. Det är också på arenor som dessa man har möjlighet att hitta sin egen personliga och unika stil. Att handla kläder i en butik som exempelvis *Myrorna* behöver inte vara billigare än det snabba modet. Men det kräver lite träning. Modet att lita på sin egen stil är en kompetens att öva upp och man kan t.o.m. behöva lite hjälp. Som Karina Ericsson Wärn ändå så träffande uttrycker det är bäraren själv tvungen att skapa sin stil och ”tvungen att vara sin egen kostymör”.

För den modeintresserade är boken *Banbrytande mode* en lättläst inträdesbiljett till några av de samtida och etablerade modescenerna i Sverige. För den modevetenskapligt intresserade kan några av texterna betraktas som viktiga nyckelscenarier ur modets empiri. Den analytiska verktygsväskan får man dock själv bära med sig.

Cecilia Fredriksson, Lund/Helsingborg

Johannes Westberg: *Att bygga ett skolväsende. Folkskolans förutsättningar och framväxt 1840–1900*. Nordic Academic Press, Lund 2014. 445 s., ill. ISBN 978-91-87675-37-9.

Bokens syfte är att utveckla förståelse för skolväsendets utveckling och dess sammanhang med samhällsutvecklingen i stort. Skolväsendet är inte presenterat som ett resultat av samhällets behov av en allmän folkskola utan som ett resultat av en mängd olika processer inom jordbruks-samhället och det framväxande industrisamhället.

Internationell forskning har visat att skolan utvecklades i en kamp mellan olika sociala

grupper i lokalsamhället och inte så mycket på central statlig nivå. Författaren anser att tidigare forskning har begränsats till en eller ett par faktorer som ansetts ha avgörande betydelse för skolväsendets utveckling. För att belysa fler aspekter som inte uppmärksammats väljer författaren att studera bygget av skolhus från planering till en färdig byggnad. Avsikten är inte att fastställa entydighet utan att kartlägga en mångfald av orsaker. Undersökningen behandlar skolhusens markförhållanden, motiven för att bygga en skola, finansieringen, organisationen, arbetskraften och byggnadsmaterialet för att belysa de generella förutsättningarna.

Samtida skolförhållanden i England, USA och Ryssland jämförs med det svenska skolväsendets utveckling. Det sistnämnda har i internationell forskning beskrivits som statsstyrt men det fastslogs redan i 1842 års folkskolestadga att den skulle vara en decentraliserad angelägenhet för kyrksocknarna. Undersökningen omfattar skolorna i Sundsvallsregionens tolv landsbygdsförsamlingar vid tidsperioden för det offentliga skolväsendets framväxt 1840–1900. Sundsvallsregionen är inte representativ för Sverige som helhet men skolväsendet har kännetecknats av stora lokala och regionala variationer.

Författaren betonar att för en ingående beskrivning av en historisk process passar kvalitativa undersökningar bäst. Han har använt material från mer än trettio olika arkivbildare, vilket krävs för att belysa vardagslivets kulturhistoria. Bland materialet återfinns även Nordiska museets uppteckningar. Det viktigaste källmaterialet är skoldistriktens arkivhandlingar.

1800-talets skolhus på landsbygden brukar beskrivas som undermåliga men studien visar att den uppfattningen måste nyanseras. Det är viktigt att ställa dem i relation till landsbygdens övriga bebyggelse som hade samma konstruktion. Det var också en genre att myndighetspersoner beklagade skolhusens brister. Liksom för andra offentliga byggnader upprätades även mönsterritningar för skolhus. Socknen och kommunen kunde dock justera ritningarna och ibland byggdes befintliga byggnader

om till skolhus. Den lokala byggnadskulturen påverkade skolbyggnaden, men under 1800-talets andra hälft blev barnkullarna större, vilket krävde ändamålsenliga skolhus och folkskoleinspektörerna skulle granska alla skolbyggnadsförslag.

Det är svårt att fastställa skolhusens byggkostnader eftersom källorna inte redovisar förhållandet mellan arbete, material och frakt och att en stor del av arbets- och materialkostnaderna bestod av dagsverken och natura. Att skolbyggnaderna i Sverige var en omfattande investering visas av att byggnadskostnaderna (40 miljoner) var avsevärt större än bygget av Göta kanal (13,4 miljoner).

Det är också svårt att få upplysning om den lokala diskussionen om att bygga skolor. Den är viktigare för att förstå skolväsendets utveckling än den nationella nivån som har dominerat analysen i tidigare forskning. Med tanke på vår tids debatt i skolfrågan är det intressant att skolproblemet inte är något nytt fenomen. Det förekom redan då att elever undvek att infinna sig till lektionerna. Det anordnades skolpolitiska möten för att lösa olika samarbetsproblem. Skolor brändes ned och lärare trakasserades och t.o.m. misshandlades. Obligatorisk skolgång var inte självklar eftersom befolkningen hade viss läs- och skrivkunighet redan före skolstadgans införande 1842.

I den lokala debatten diskuterades mycket sällan betydelsen av bildning eller att skolutbildning var viktig för samhällsutvecklingen. Inte heller nämns behovet att fostra befolkningen i nationalistisk anda, som i tidigare forskning ansetts ha haft betydelse för skolans utveckling. Att det skulle vara nödvändigt att disciplinera arbetarklassen och deras barn omnämns inte heller. Författaren finner detta anmärkningsvärt eftersom arbetarklassen växte och det fanns en social oro i sågverksamhällena. Kostnaden för skolutbyggnaden debatterades dock ständigt. Protokollen omvittnar viljan att bygga skolor och inte vara sämre än grannkommunerna. Skolrådets ledamöter var också medvetna om att barnen inte skulle ha för lång skolväg.

Författaren uppmärksammar skoltomternas

betydelse. Skoltomten var inte så mycket en fråga om pedagogik utan om att finna tillgänglig mark. Skolgården omnämns ibland för undervisningen i trädgårdsskötsel, behovet av staket samt tomten och uthusens nytta för läraren. Liberaliseringen av fastighetslagstiftningen som inleddes med hemmansklyvningarna medförde att handeln med mark kom att styras av marknadskrafterna och gjorde det möjligt att avstycka tomter till skolbyggnader.

I kapitlet om byggnadsarbetet står de bönder, torpare och hantverkare som byggde skolhusen i centrum. En fråga som diskuterats inom forskningen är om byggnadskunskapen var allmänt spridd bland allmogen eller om vissa arbeten krävde yrkeskunskaper. Undersökningen ger inte hela svaret men något fler torpare och bönder deltog i byggnadsarbetet fast yrkesmännen behövdes. Under den agrara revolutionen blev bönderna inriktade på jordbruket medan de jordlösa tog över deras bisysslor och blev yrkesmässigt mångsysslare. Bönderna skötte transporter eftersom de hade dragdjur. Bortsett från lärarinnor var det få kvinnor i skolmiljön. Under skolbyggen kunde de täta väggar, måla och täcka tak.

Tidigare forskning har framhållit att det inte finns något starkt samband med skolväsendets utveckling och industrialiseringen. Studien visar att utvecklingen av produktion, distribution och konsumtion var betydelsefull för skolbyggnationen. Moderna byggnadsmaterial och järnkaminer för uppvärmning infördes. Handelsbodarna blev viktiga för distributionen. Den tilltagande globaliseringen under 1800-talet avspeglas i handelns varusortiment.

Skolbyggnadsprocessen utmärks av motsättningar mellan personer och grupperingar som ibland urartade till gräl och slagsmål. I socken- och kyrkostämman fanns ett konsensusideal som inte fungerade i praktiken. Flera olika stämmor, byggnadskommittéer och skolråd deltog i planeringen tillsammans med byggmästaren. Byggnadskommittéernas ledamöter hade också uppdrag för länsstyrelsen som hanterade skatter och domstolsbeslut. Beslutsgången och samspelet om en skolbyggnad blev därför komplicerad.

Entreprenader är välkända i vår tid men anbud genom auktioner fungerade inte som vi är vana vid numera och de gav upphov till förse- ningar, felaktiga beräkningar och konflikter. Som läsare blir jag förundrad över att författa- rens beskrivning av entreprenadsystemet under 1800-talet påminner om vår egen tids kritik på ibland bristande planering, kunskap och moral hos aktörerna.

De sociala motsättningarna blev påtagliga när skolbyggnaderna skulle betalas. Det gamla all- mogesamhällets sätt att fördela kostnaderna mellan bönder och jordlösa ersattes av en ny be- räkningsgrund med fyrkar. Skogsbolagen och förmögna personer fick ta en större del av kost- naderna. De fick därmed ett stort inflytande ef- tersom den kommunala rösträtten baserades på inkomstens storlek. Penningskatternas reforme- ring, marknadsekonomins utveckling och möj- ligheten att skaffa lån från banker, kassor och privatpersoner underlättade bygget av skolor. Kyrko- och sockenmagasinskassor kunde erbjuda räntefria lån och detta vilande kapital tillför- des också marknaden.

Att bygga ett skolväsende är intressant att lä- sa. Den innehåller många belysande exempel på hur skolväsendet byggdes upp på lokal nivå. Även enskilda personers agerande framträder. De många detaljuppgifterna medverkar till den mångfacetterade bilden av hur skolväsendet ut- vecklades.

Boken uppmärksammar även frågeställning- ar som är lätta att ta för givet, som t.ex. plane- ringen och användningen av skolgården och lä- rarbostaden. Däremot saknas, som författaren själv påpekar, de pedagogiska frågeställninga- na och inte heller behovet av utbildning anges som skäl för dem som planerade skolbyggena. Var utbildning något som var underförstått och som inte behövdes som argument när skolorna planerades? Eftersom det fanns en lagstadgad folkundervisning i 1686 års kyrkolag så hade en fördjupad analys av de lokala prästernas ageran- de varit intressant när den allmänna folkskolan inrättades.

Göran Sjögård, Lund

Liv Emma Thorsen: *Elephants are Not Picked from Trees: Animal Biog- raphies in Gothenburg Natural History Museum*. Aarhus University Press, Aarhus 2014. 256 s., ill. ISBN 978-87-7124-212-6.

Etnologen Liv Emma Thorsen tillhör det lilla fåtal forskare bland kollegerna som på allvar in- tresserat sig för djurens betydelse för männi- skor, både i historia och i nutid. För över tio år sedan kom hennes mycket uppskattade hundbok och därefter har åtskilliga artiklar influerat i anto- logier och tidskrifter som på olika sätt handlat om människor och djur. Under senare år har Thorsen haft ett projekt rörande de djur vi möter på naturhistoriska museer. Uppstoppade djur och fåglar kan vi förstås förhålla oss till på många sätt, men det finns alltid något djur som etsar sig fast i minnet och som man kan minnas i årtionden. Den tvehövdade kalven på Naturhi- storiska riksmuseet minns många besökare från barndomen när vi intervjuat dem. Lejonet Sim- ba i Göteborgs Naturhistoriska Museums en- tréhall har säkert den äldre publiken ett speciellt förhållande till, eftersom Simba en gång, som levande varelse, var en rikskändis när han levde hemma hos Sigvard Berggren och bl.a. fick vara med i Nils Poppes film *Lejon på stan*. Självt har jag alltid fascinerats av etiketterna på de plattor som de uppstoppade djuren monterats på och som berättar om djurens proveniens, eftersom de ofta ger ett stycke kondenserad forsknings- och vetenskapshistoria (expeditioner, gamla samlingar, menagerier etc.). Men jag har också i mitt kulturzoologiska intresse, eller vad vi skall kalla det, varit inspirerad av Yngve Löwegrens klassiska *Zoologisk museiteknik* (1961), som innehåller oerhört mycket spännande kulturhi- storia av olika slag. Enbart uppgifterna om ”jät- tebenen” i Stefansdomen i Wien har, sedan jag läste om dem i början av 1960-talet i Löwegrens bok, fascinerat mig. Mitt exemplar är ordentligt sönderläst.

Thorsen har inte med Löwegren i sin refe- renslista, trots att han var en vetenskapshistori- ker av rang och vars bok ibland tangerar hennes ämne. Istället arbetar hon lite på samma sätt

som Melissa Milgrom gjorde i sin läsvärda bok *Still Life: Adventures in Taxidermy* som kom ut 2010. Medan Milgrom i första hand är intresserad av männen (för det är mest män) bakom de uppstoppade djuren, fokuserar Thorsen istället på enskilda uppstoppade djurs biografier. Hon har valt ut ett antal mycket skickligt preparerade och av publiken ofta älskade djur i Göteborgs Naturhistoriska Museums samlingar: en gorilla från Rowland Ward, en makak från Sulawesi, en vilsekommen valross från Rörö samt en mäktig afrikansk elefanttjur, skjuten av David Sjölander i Angola. Alla de här djuren har fått sin plats i daggdjurssalen på museet, men de har också alla sina individuella historier som Thorsen intresserat sig för. Vi har under senare år läst åtskilliga djurbiografier om karismatiska och namnkunniga djur som hamnat i fångenskap och djurparker, exempelvis elefanten Jumbo, gorillan M'Pungu och giraffen Zarafa. Några av dem hamnade likaså slutligen i zoologiska samlingar.

I Thorsens bok är det både rörande och fascinerande historier som återberättas och samtidigt får vi spännande inblickar i den yrkesverksamhet som konservatorerna på våra zoologiska museer ägnar sig åt. Den skicklige David Sjölanders arbeten, som jag tidigare läst om i Löwegrens bok, ges nya dimensioner, och precis som Carl Akeley, vars fina konstnärligt fulländade preparat man bör se när man besöker USA, var Sjölander också jägaren som kan triumfera när han slutligen kunde fälla och hemföra den stora elefantturen från Angola.

Vi berörs förstås av makaken Monjet, född 1916, och hennes mångskiftande öden, hemförd av etnografen Walter Kaudern, men eftersom han själv inte kunde ta hand om apan när han återvände till Sverige, blev det Leonard Jägersköld som förbarmade sig över henne, förutsatt dock att hon var oskadd (hon skulle ju bli preparat så småningom). Hon inhystes på naturhistoriska museet där hon ibland lyckades ta sig lös och ställa till en del ofog. Under många år levde Monjet i museet i Göteborg tills hon slutligen avlivades 1938 och sedan monterades några år senare av Sjölander. I dag visas hon i

en monter tillsammans med andra primater. Thorsen nöjer sig inte bara med att berätta Monjets levnadsöde utan sätter förstås in henne i en bredare primatologi, där bl.a. apor som sällskapsdjur analyseras.

Det ryms som läsaren inser mycket av intresse i Thorsens bok och hon har tagit sig an ett ämne som innehåller flera bottnar och som kan utvecklas åt olika håll. Empirin är gedigen och hantverket gott, t.o.m. Kauderns 97-åriga son har intervjuats beträffande minnesbilder av Monjet. I brödtext och noter finns mycket smått och gott att fundera vidare på. Den ozelot som nämns på s. 103 undrar jag om det inte är samma djur som hamnade i Skansens Djurhus och omnämns i friluftsmuseets verksamhetsberättelse, men som sedan ganska omgående försvinner ur dokumenten, kanske gallrad (alltså avlivad), kanske såld vidare.

Fyra biografier över nu uppstoppade djur har gett stoff till spännande resonemang – med historiska, kulturella och sociala dimensioner – om djurens roll i människans tillvaro. Det är klart att det säger oss också något om oss själva.

Ingvar Svanberg, Uppsala

Lodjuret. Roger Bergström, Kjell Dannel & Ingvar Svanberg (red.). Atlantis, Stockholm 2014. 230 s., ill. ISBN 978-91-7353-654-7.

Antologin innehåller åtta artiklar som tematiskt behandlar *Lodjuret* i verklighet och folklore. Publikationens vetenskapliga profil kan placeras i tväramnet *etnobiologi*, åtminstone till sammanbindande del. Uttrycket i texterna är genomgående publikt och innehållet betonar i princip undantagslöst historiska infallsvinklar. De tolv författarna är tämligen jämnt fördelade bland humanistiskt inriktade forskare och biologer/ekologer. I förordet bedöms lodjuret ha hamnat i skuggan av de större rovdjuren björn och varg, en realitet som bör motivera ytterligare studier i ämnet och samtidigt påverka den aktuella rovdjursdebatten. Paradoxalt nog betonas på omslagets baksida att: "Lodjuret blivit ett av våra mest sägenomspun-